

Kazakhstan's Development Pattern (2010-2020)

Ali Adami

Associate Professor of International Relations, Allameh Tabataba'i University

Maryam Fallah

M.A. Student of Regional Studies, Allameh Tabataba'i University

Majidreza Momeni*

Assistant Professor of International Relations, Allameh Tabataba'i University

(Date received: 24 Jul. 2020 - Date approved: 29 Nov. 2020)

Abstract

The concept of development, which was formally introduced to the international community after World War II, has undergone various changes. Initially, development was a one-sided term that could mostly imply economic progress. But by the passage of time, it gained different facets and definitions. Therefore, in modern time development is a multifaceted concept that includes different aspects of life, from economic growth to social, political, and the latest and most prime one, human development. Nowadays, development is a key issue in governments' national plans and these governments try to use all their potentials and possible opportunities to pave the way for the progress and development of their country. Central Asian states are also attempting to consider special programs for progress and development. This issue is highly regarded in the policy-making process in the third decade of independence of Central Asian States.

Kazakhstan for instance could turn into a developing country by preparing the required infrastructures. They could even do better than other neighboring states in the region. However, it was a long bumpy ride for this country. In the first decade of independence, there was a lack of ruling power in the region. In addition to the domestic problems that Russia and Kazakhstan were facing at that time, Kazakhstan had no choice but to boost its economic ties with western powers like the U.S that had already planned to gain the advantage of the region's hydrocarbon resources. This period of time is referred to as the discourse of distancing from Moscow and turning to the west. Having regained power, Russia tried to return to Central Asia. Therefore, five states began improving their ties with Russia again. But in the third decade, the CIS countries including Kazakhstan realized that they

---

* E-mail: majidreza.momeni@atu.ac.ir (Corresponding Author)

need a better understanding of development based on their national potentials and demands. Kazakhstan for example, perceived that it can neither ignore Russia as an old ally nor neglect the rapid pace of progress and development in the world and the western countries, in particular, therefore it tried to take a novel stand on both national and foreign policy to provide progress and advancement in the country.

In this regard, this research is an attempt to address the important question as to what is the development pattern of Kazakhstan during 2010-2020? To answer this question, authors introduce a hypothesis which suggests that Kazakhstan development pattern during 2010-2020 was based on exogenous and balanced development pattern. Kazakhstan implemented this pattern by employing multilateral diplomacy, using international opportunities, improving relations with both Western/Eastern powers especially the U.S and EU on the one hand and with Russia and China on the other. To make this clear, the article unfolds the programs and policies employed by the government of Kazakhstan and will also discuss various aspects of the development of Kazakhstan in brief.

Not so long after the independence, the government introduced a brand new strategy called Kazakhstan strategy-2030. In addition to this early strategy, several other national strategies were introduced during the coming years. Among the main goals of these strategies were boosting economic growth, human development, citizens' prosperity, social and inter-ethnic integrity, sustainable development, etc. Addressing the economic development of Kazakhstan, it had lots of fluctuations but in recent years it has been improved. Thanks to exporting hydrocarbon products, Kazakhstan is one of the main energy providers of the EU. China and Russia are amongst other top destinations of Kazakhstan exports. Aside from the statistics, it can be understood that Kazakhstan's economic strategies are based on a balanced policy and multilateralism to gain the advantages of all possible economic opportunities. They mostly import from Russia and simultaneously export mostly to the EU via Russia. They are also benefiting from cooperating with the Chinese companies in building the infrastructure for the Belt and Road initiative in addition to connecting their national infrastructure program (titled Nurlı Zhul) to the Chinese programs. All this indicates that Kazakhstan has chosen a balancing policy in its relations with great powers so they can benefit from every possible opportunity to enhance their developments.

From the political aspect, Kazakhstan has seen Nazarbayev as its one and only president for 30 years. Even though he resigned from power, his leverage in political affairs is still felt. He is in charge of Kazakhstan

National Security Council and Nur Otan, the most powerful political party in the country. He is also called the Father of Nation and is exempted from some issues such as investigations. Furthermore, his family members have critical positions in important economic sectors. However, in 2017, a series of constitutional amendments led to the transfer of some power from the government to parliament. But as observers report, parliament is not doing well in effectively overseeing the presidency. According to the statements of the Organization for Security and Cooperation in Europe, elections in Kazakhstan have consistently failed to meet international standards such as neutrality, consensus and transparency.

The next important factors about Kazakhstan development are human and sustainable development. Over the past decade, Kazakhstan has been able to meet most of the indicators of human development and has made good progress in important indicators such as social welfare, health, education and employment especially when compared with its neighbors in Central Asia. The growth of these indicators is another sign of the correct implementation of a balanced policy in the internal affairs of this country. Even if there were some challenges in implementing sustainable development goals, but as the recent national reports show, the situation has become better and more efforts are in progress to meet the whole criteria of sustainable development.

Finally, Kazakhstan's relations with its key partners including Russia, China, EU and the U.S show that this country has succeeded in implementing a balanced foreign policy and multilateralism. Having close military-economic ties with Russia as well as cooperating in infrastructural projects with China plus having strong political-economic ties with the EU and the US, all have made Kazakhstan the most successful country in Central Asia that could have implemented the balanced and multilateral policies to pursue its goals towards progress, growth and sustainable development. Therefore, it could be said that the pattern of development in Kazakhstan is an exogenous development one.

Keywords: Balanced Policy, Exogenous Development, Kazakhstan, Multilateralism, Sustainable Development.

الگوی توسعه جمهوری قزاقستان (۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰)

علی آدمی

دانشیار گروه روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی

مریم فلاح

دانشجوی کارشناسی ارشد رشته مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی

مجیدرضا مؤمنی*

استادیار گروه روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۰۳ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۹/۰۹/۰۹)

چکیده

مفهوم توسعه در طول زمان معنی‌های متعددی داشته است. نخست به معنی رشد و تکامل به‌ویژه در بعد اقتصادی بود، اما با گذر زمان دستخوش تغییرهای متعددی شد و اکنون به مفهومی چندبعدی تبدیل شده است. شایان توجه اینکه بسیاری از کشورها از جمله قزاقستان کوشیدند با توجه به نیازمندی‌ها و ظرفیت‌های داخلی‌شان، راهی برای پیشرفت و توسعه بیابند. قزاقستان در این مسیر، از گفتمان دوری از مسکو و غرب‌گرایی در دهه اول استقلال گرفته تا گفتمان موازنه‌گرایی میان مسکو و غرب در دهه سوم را تجربه کرده است. در این نوشتار به دنبال پاسخ به این پرسش هستیم که الگوی توسعه در قزاقستان در سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰ چگونه بوده است؟ در پاسخ این فرضیه مطرح می‌شود که الگوی توسعه در قزاقستان در سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰ بر مبنای الگوی توسعه برون‌زا و موازنه‌گرایی بوده است که با به‌کارگیری دیپلماسی چندجانبه، استفاده از ظرفیت‌های بین‌المللی و تقویت روابط با ایالات متحد و اتحادیه اروپا از یک‌سو و حفظ روابط موجود با روسیه و همچنین گسترش روابط با چین از سوی دیگر، به دنبال انجام اقدام‌های اساسی در راستای تحقق توسعه است. در این نوشتار از روش توصیفی-تحلیلی استفاده می‌کنیم. بررسی داده‌های گوناگون در ابعاد مختلف توسعه قزاقستان نشان داده است که سیاست‌گذاری‌های این کشور بر اساس الگوی موازنه‌گرایی و برون‌زا در حوزه‌های مختلف داخلی و خارجی دستاوردهای بسیار خوبی برای این کشور داشته است.

واژگان اصلی

توسعه برون‌زا، توسعه پایدار، چندجانبه‌گرایی، سیاست موازنه‌گرایی، قزاقستان.

مقدمه

مفهوم توسعه که پس از جنگ جهانی دوم به طور جدی در جوامع بین‌المللی مطرح شد تاکنون دستخوش تغییرهای زیادی شده است. در ابتدا مفهوم توسعه، تنها یک‌جانبه و تک‌بعدی بود و پیرامون اقتصاد می‌چرخید، اما با گذشت زمان نیاز پرداختن به ابعاد دیگری از توسعه نیز احساس شد. بنابراین توسعه امروزه از مفهومی یک‌جانبه و تک‌بعدی به مفهومی چندجانبه و چندبعدی تبدیل شده است که ابعاد گوناگون زندگی بشری را دربرمی‌گیرد. امروزه توسعه جزء بحث‌های مهم جوامع بین‌المللی است و یکی از ارکان مهم سیاست‌گذاری‌های کشورهای محسوب می‌شود و کشورهای آسیای مرکزی نیز از این امر مستثنی نیستند. به صورتی که گفتمان توسعه به یکی از دغدغه‌های جدی این کشورها تبدیل شد به‌ویژه در دهه سوم استقلالشان. قزاقستان نیز به‌عنوان نمونه‌ای از کشورهای این منطقه، توانست با فاصله نسبت به دیگر همسایگان خود و با فعال‌کردن زیرساخت‌های لازم، به کشوری در حال توسعه تبدیل شود.

البته این کشور فراز و فرودهای بسیاری را تجربه کرده است. در دهه اول استقلال، با توجه به شرایط داخلی کشور و مشکلاتی که پس از فروپاشی گریبان روسیه را گرفته بود و خلأ قدرتی که در منطقه به وجود آمده بود، قزاقستان به ناچار برای تقویت بعد اقتصادی، روابط خود را با غرب و آمریکا که برای بهره‌برداری از منابع هیدروکربنی این منطقه به سرعت وارد عمل شده بودند تقویت کرد. از این دوره به گفتمان دوری از مسکو و غرب‌گرا یاد می‌شود. در دهه دوم، پس از آنکه روسیه توانست زمام امور داخلی‌اش را دوباره در دست بگیرد و با توجه به تحول‌های منطقه و نیز اهمیت همیشگی آسیای مرکزی برای روسیه، تلاش کرد حضور خود در این منطقه را احیا کند. از این رو، روابط کشورهای آسیای مرکزی با مسکو دوباره مستحکم شد، اما در دهه سوم دیگر شرایط به‌گونه‌ای رقم خورد که این کشورها به دنبال تعریف جدیدی از روابط و جهت‌گیری در سیاست‌های خود برآمدند. برای نمونه، قزاقستان دریافت که نه می‌تواند روابط و نیازهای خود نسبت به همتای دیرینه‌اش، روسیه را کم‌رنگ کند و نه می‌تواند از روند پیشرفت و توسعه‌ای که در جهان و به‌ویژه غرب در حال تحقق است، عقب بماند. در نتیجه بر آن شد که در حوزه سیاست داخلی و خارجی، موضع جدیدی در پیش بگیرد.

در این نوشتار می‌کوشیم به این پرسش اساسی پاسخ دهیم که الگوی توسعه در قزاقستان در سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰ چگونه بوده است؟ در پاسخ به این پرسش این فرضیه مطرح می‌شود که الگوی توسعه در قزاقستان در سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰ بر مبنای الگوی توسعه برونزا و موازنه‌گرا بوده است که با به‌کارگیری دیپلماسی چندجانبه و استفاده از ظرفیت‌های

بین‌المللی و تقویت روابط با ایالات متحد و اتحادیه اروپا از یک سو و حفظ روابط موجود با روسیه و همچنین گسترش روابط با چین از سوی دیگر، به دنبال انجام اقدام‌های اساسی در راستای تحقق توسعه است. در این نوشتار ابتدا چارچوب مفهومی این مقاله را بیان می‌کنیم. سپس پیشینه برنامه‌های توسعه‌ای قزاقستان را بررسی می‌کنیم. در ادامه ابعاد گوناگون توسعه بر مبنای مفهوم نوین آن در این کشور را می‌کاویم. در پایان نیز جمع‌بندی نهایی و نتیجه‌گیری می‌کنیم.

چارچوب مفهومی

با بررسی مفهوم توسعه درمی‌یابیم که این مفهوم دستخوش تغییرهای مفهومی و کارکردی زیادی شده است. بنابراین برای اینکه به درک درستی از مفهوم توسعه در طول زمان دست یابیم، نمونه‌ها و تعریف‌های گوناگونی که در طول زمان از این مفهوم ارائه شده را بررسی می‌کنیم. برای نمونه آن‌طور که در گزارش توسعه انسانی که برنامه توسعه سازمان ملل متحد منتشر کرد (United Nations, 1990)، آمده است: «هدف‌های ابتدایی توسعه انسانی، گسترش دامنه انتخاب انسان‌ها برای ساختن توسعه‌ای دموکراتیک‌تر و مشارکتی است. این انتخاب‌ها باید حق دسترسی به درآمد و فرصت‌های شغلی، آموزش، بهداشت و محیطی سالم را شامل شوند. همچنین هر فرد باید فرصت شرکت در تصمیم‌های جامعه خود و بهره‌مندی از آزادی‌های اقتصادی و سیاسی را داشته باشد. در تعریفی که مایکل تودارو از توسعه ارائه می‌کند، توسعه را جریانی چندبعدی می‌داند که مستلزم تغییرهای اساسی در ساخت اجتماعی، شکل برداشت عامه مردم و نهادهای ملی و نیز تسریع رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه‌کن کردن فقر مطلق است (Todaro, 2000: 13). در تعریفی دیگر از میردال، توسعه حرکتی به سوی بالای نظام اجتماعی است. او معتقد است که نظام اجتماعی علاوه بر عامل‌های اقتصادی، عامل‌های دیگری از جمله اقشار مختلف مردم، امکانات آموزشی، بهداشت و سلامت و در بیانی گسترده‌تر نهادها و نوع نگرش‌ها را در بر می‌گیرد (Myrdal, 1974: 729). تعریفی که هر یک از این توضیح‌ها ارائه داده‌اند شامل مصادیق متفاوتی است. اما آیا همه این توضیح‌ها می‌توانند به‌عنوان «تعریف» شناخته شوند.

توسعه، مفهومی بحث‌برانگیز است که همواره بر سر تعریف واحدی از آن اختلاف نظرهای فراوانی وجود داشته است. برای نمونه، آرپی میسرا^۱ (Misra, 1985) معتقد است توسعه،

1. R. P. Misra

پدیده‌ای بسیار مشکل و پیچیده است و تا زمانی که همه جوانب آن را هم‌زمان مورد نظر قرار ندهیم، در درک آن ناتوان خواهیم بود. بنابراین برای درک درست مفهوم توسعه در عصر کنونی باید به ریشه این لغت تخصصی برگردیم. تاریخچه این لغت به تحول‌های دوره رنسانس در اروپا باز می‌گردد که در آن زمان مساوی با ترقی، رشد و از این نوع واژگان بود. دوره رنسانس از قرن پانزدهم آغاز شد و منجر به نوسازی بسیاری از مفاهیم از جمله اقتصاد، هنر و فلسفه شد. در واقع در این دوره زمانی که در ادامه و امتداد رشد اروپا از زمان رنسانس به بعد است، با نگرش بیشتر اروپاییان در مفهوم توسعه روبه‌رو هستیم. پس از گذشت چندین قرن، به‌ویژه در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم مفهوم توسعه بیش از پیش دستخوش تحول شد. در این دوره، توسعه در ابتدا به معنای رشد اقتصادی بود. اندکی بعد و با گسترش تفکر توسعه، مفهوم نوسازی در ابعاد سیاسی و اجتماعی نیز اضافه شد (Haddad, 2013: 64). برخلاف اولین دهه توسعه که در آن جنبه‌های اجتماعی و اقتصادی توسعه از هم جدا مانده بودند، دومین دهه توسعه به‌سوی تلفیق دو جنبه توسعه معطوف شد و ایجاد توازن میان جنبه‌های مختلف توسعه ضروری شناخته شد. در دهه ۱۹۸۰ با تمرکز بر ابعاد اجتماعی، توسعه به‌عنوان شکوفایی انسانی مطرح شد (Haddad, 2013: 64) هم‌زمان با روند چندوجهی شدن مفهوم توسعه، یکی از ابعادی که بسیار مورد توجه قرار گرفت، مسئله محیط زیست بود که منجر به ظهور مفهوم «توسعه پایدار» شد. پایداری مفهومی بود که در اواخر دهه ۱۹۷۰ و اوایل دهه ۱۹۸۰ مطرح شد و مهم‌ترین هدف این نام‌گذاری ارائه الگویی برای توسعه بود که برای محیط زیست زیان‌آور نباشد و در شأن انسان و طبیعت باشد. امروزه کارگزاران اصلی توسعه پایدار دولت‌ها، سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی و سازمان‌های غیردولتی هستند (Shirzadi, 2012: 138-141).

از این‌رو، پس از مطرح شدن نظریه توسعه انسانی و بعد از آن هدف‌های توسعه هزاره، دولت‌ها در ادامه برنامه‌های سازمان ملل برای پاسخ‌دادن به چالش‌های توسعه در جهان، سند توسعه پایدار را تدوین کردند که باید تا سال ۲۰۳۰ در جهان تحقق یابد. بنابراین با بررسی مفهوم توسعه آشکار می‌شود که در طول زمان توسعه دستخوش تغییرهای کارکردی و مفهومی شده است. شایان توجه اینکه توسعه در مفهوم کارکردی‌اش به دو مفهوم درون‌زا و برون‌زا تقسیم می‌شود که منظور از درون‌زا مجموعه نهادها و سازمان‌هایی است که از درون جامعه و لایه‌های زیرین و نهادهای آن آغاز می‌شود و کم‌کم با بسترسازی به لایه‌های بالاتر رسوخ می‌کند و به تدریج تغییرهای مورد نظر را به وجود می‌آورد. برون‌زا نیز توسعه‌ای از بالا به پایین

است که مؤلفه‌های توسعه را از جوامع صنعتی و پیشرو گرفته و به کشورهای در حال توسعه تزریق می‌کند (Latifi, 2009: 74). با محوری‌شدن نقش انسان در زندگی بشری، توسعه جایگاه بسیار مهمی در سیاست‌گذاری کشورها در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی پیدا کرده است. از این‌رو در بخش بعدی می‌کوشیم کاربست مفهوم توسعه در بستر تحول‌ها و سیاست‌گذاری‌های دولت قزاقستان را بررسی کنیم تا درک بهتری از نوع الگوی توسعه این کشور داشته باشیم.

تاریخچه برنامه توسعه در جمهوری قزاقستان

بنا بر اسنادی که در وبسایت ریاست‌جمهوری قزاقستان آمده است و در ادامه مفصل به آن می‌پردازیم، با گذشت چند سال از استقلال، دولت برنامه‌های گوناگونی برای رشد و توسعه کشور در حوزه‌های گوناگون تدوین کرد. در سال ۱۹۹۷ رئیس‌جمهور قزاقستان در سخنرانی‌ای راهبردهای توسعه جمهوری قزاقستان تا سال ۲۰۳۰ را بیان کرد. راهبرد قزاقستان-۲۰۳۰ راهی بلندمدت از توسعه را نشان می‌داد که کشور را به‌سوی تبدیل‌شدن به یکی از ایمن‌ترین و با ثبات‌ترین کشورها از نظر زیست‌محیطی به همراه اقتصادی پویا و در حال توسعه پیش می‌برد. این راهبرد هفت اولویت بلندمدت از جمله امنیت ملی، ثبات سیاست داخلی، رشد اقتصادی بر پایه اقتصاد بازار آزاد همراه با افزایش سرمایه‌گذاری خارجی، بهداشت، آموزش و سلامتی شهروندان، ذخایر نیرو، ارتقای زیرساخت و به‌طور خاص حمل‌ونقل و ارتباطات و دولت متخصص را شامل می‌شد. این برنامه به نخستین مرحله بلندمدت پیاده‌سازی راهبرد «قزاقستان-۲۰۳۰» تبدیل شد. مرحله بعدی این پیاده‌سازی، برنامه راهبردی توسعه جمهوری قزاقستان تا سال ۲۰۵۰ است (Government of Kazakhstan, 2019 (a)).^۱

۱. راهبرد توسعه جمهوری قزاقستان تا سال ۲۰۵۰

این راهبرد ادامه مسیر راهبردی توسعه قزاقستان تا سال ۲۰۳۰ است که دو مرحله مقدماتی در سال‌های ۲۰۱۰ و ۲۰۲۰ داشت. پس از تصویب مرحله دوم طرح در سال ۲۰۱۰، که شامل برنامه‌هایی تا سال ۲۰۲۰ می‌شد، تصمیم بر آن شد که دوره زمانی این راهبرد، بیشتر شود؛ به‌گونه‌ای که در سال ۲۰۱۱ نظربایف در سخنرانی سالانه خود از راهبرد قزاقستان-۲۰۵۰ رونمایی کرد. این طرح شامل هدف‌هایی در حوزه رشد اقتصادی و حمایت از کارآفرینی،

۱. از آنجا که دسترسی به برخی از اسناد و گزارش‌های معتبر امکان‌پذیر نبود، مطالب این بخش مبتنی بر اطلاعاتی است که در وبسایت دولت قزاقستان آمده است. این معتبرترین گزارشی بود که امکان استناد به آن وجود داشت.

وضع قواعد جدید در سیاست اجتماعی، کاربردی کردن سیستم آموزشی، سیاست خارجی باثبات، تقویت حاکمیت، دموکراسی و تحکیم وحدت ملی است (Strategy-2050, 2012).

۲. برنامه توسعه صنعتی و خلاقانه

این برنامه در سال ۲۰۱۰ تصویب شد و هدفش تضمین ثبات و تعادل رشد اقتصادی به وسیله تنوع بخشی و افزایش رقابت پذیری است. از وظایف اصلی این برنامه اینها هستند: توسعه بخش های اولویت دار اقتصادی، متنوع سازی و ارتقای رقابت پذیری، ایجاد محیطی مطلوب برای توسعه صنعتی، شکل گیری مراکز رشد اقتصادی بر پایه سازمان های محلی و تضمین تعامل مؤثر میان دولت و بازیگران کسب و کار.

۳. برنامه دولتی توسعه آموزش در جمهوری قزاقستان

این برنامه برای سال های ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۰ تنظیم شده و هدفش افزایش رقابت پذیری آموزش و توسعه سرمایه انسانی از راه ایجاد امکان دسترسی به آموزش مطلوب برای رشد اقتصادی پایدار است.

۴. برنامه دولتی توسعه و عملکرد زبانها در جمهوری قزاقستان

این برنامه برای سال های ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۰ تعریف شده است و هدف آن سیاست زبانی هماهنگ است که عملکرد گسترده زبان دولتی را به عنوان مهم ترین عامل برای تقویت وحدت ملی از راه حفظ زبان های همه اقوام ساکن قزاقستان فراهم می کند.

با توجه به آنچه گفتیم درمی یابیم که به فاصله کمی پس از استقلال، سیاست گذاران قزاقستان به فکر تدوین برنامه های منسجمی در دوره های زمانی مختلف برای پیشرفت در حوزه های گوناگون از جمله بخش های اقتصادی، فرهنگی و افزایش رفاه شهروندان بودند. همین مسئله، همان طور که پیشتر گفتیم گواه توسعه متوازن این است که سیاست گذاران قزاقستان کوشیدند تا توسعه ای هماهنگ را در بخش های گوناگون داخلی برقرار سازند. در ادامه بخش های مختلف توسعه قزاقستان را بررسی می کنیم.

توسعه اقتصادی

قزاقستان در شرایطی به استقلال رسید که اقتصاد جهانی، خود درگیر تغییرهای عمیقی بود. از

سال ۱۹۹۱ رشد اقتصادی روند پرشتابی به خود گرفت که شامل همگرایی مالی و اقتصادی بود. در سال‌های ۱۹۹۲ تا ۱۹۹۵ تولید ناخالص داخلی قزاقستان حدود ۳۱ درصد کاهش یافت و بازار کار شاهد از میان رفتن ۱،۶ میلیون شغل بود. روند ضعیفی از بهبودی در سال‌های ۱۹۹۶ تا ۱۹۹۷ شروع شد، اما تأثیر بحران مالی آسیا در سال ۱۹۹۷ و بحران روسیه در سال بعد، سبب شد تا اقتصاد قزاقستان دوباره دچار رکود شود. رشد اقتصادی پایینی در سال ۱۹۹۹ آغاز شد و سپس در سال ۲۰۰۰ به دلیل افزایش قیمت نفت، سرعت گرفت. این روند ادامه یافت تا جایی که تا سال ۲۰۰۸ به میانگین ۹،۴ درصد رسید، اما در سال ۲۰۰۹ به شدت روند کاهشی به خود گرفت تا اینکه در سال‌های ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۵ قیمت کالاها سقوط کرد. همین مسئله موجب رکود و کاهش نرخ رشد به ۱ درصد در سال ۲۰۱۶ شد. شاخص‌ها در نیمه نخست سال ۲۰۱۷ نشان از بهبودی می‌دادند. نرخ رشد نسبت به زمان مشابه در سال گذشته به ۴،۲ درصد رسید که یکی از دلیل‌های آن افزایش حجم صادرات نفت و بالارفتن قیمت نفت خام از ۳۸،۲ دلار در سال ۲۰۱۶ به ۵۰،۴۱ دلار در نیمه نخست سال ۲۰۱۷ بود. بنابراین با استناد به این آمار و ارقام درمی‌یابیم که رشد اقتصادی قزاقستان بسیار به قیمت نفت و گاز و کمتر به قیمت فلزات وابسته بوده و هست. از زمانی که این کشور کوشید تا از رکود دهه ۱۹۹۰ نجات یابد، رشد اقتصادی‌اش بیشتر بر پایه نفت و گاز بوده است. تولید نفت از ۵۸۹ هزار بشکه در روز در اواخر دوره اتحاد شوروی به بیش از ۱،۷ میلیون بشکه در روز در سال‌های ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۴ رسید که قزاقستان را در شمار ۱۰ صادرکننده نفت جهان قرار داد. تولید گاز طبیعی نیز که در اواخر دوره اتحاد شوروی حدود ۵،۸ میلیون متر مکعب بود در میانه دهه ۱۹۹۰ به ۳ میلیون و در سال ۲۰۱۵ به رکورد ۱۲،۵ میلیون متر مکعب رسید (OECD, 2017).

الف) صادرات

همان‌طور که در جدول ۱ آمده است بیشترین حجم صادرات قزاقستان را نفت خام تشکیل می‌دهد و کشورهای اروپایی اصلی‌ترین خریدار این محصول هستند. بعد از اتحادیه اروپا، مهم‌ترین مقصد محصولات قزاقستان، چین و روسیه هستند. دیگر کالاهای صادراتی نیز در جدول مشاهده می‌شوند.

جدول ۱. مهم ترین مقصدها و کالاهای صادراتی قزاقستان در سالهای ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۸

مبلغ (میلیون دلار)	کشور مقصد				محصول
	ایتالیا	هلند	چین	فرانسه	
۱۰۷,۱۹۵	۵۳,۹۴۱	۴۲,۹۹۷	۳۴,۷۶۱	سوئیس	نفت خام
۱۹,۳۷۶	۹,۹۹۶	۶,۳۵۷	۴,۰۱۵	آلمان	آهن و استیل
۱,۵۱۳۰	۶,۳۵۷	۶,۲۵۰	۴,۱۶۹	سوئیس	فلزات غیر آهنی مانند مس و روی
۸,۶۱۸	۳,۹۴۵	۳,۲۵۶	۲,۴۵۱	ازبکستان	گاز
۱۰,۵۵۳	۴,۸۶۸	۲,۰۱۹	۱,۹۰۹	کانادا	مواد شیمیایی غیراورگانیک

Source: UN Comtrade, 2020.

ب) واردات

بیشترین واردات قزاقستان در حوزه ماشین‌ها و دستگاه‌های صنعتی، حمل و نقلی، مخابراتی و قطعات آن‌ها است. مهم ترین مبداهای این کالاهای وارداتی کشورهای روسیه، چین و آلمان هستند که در جدول ۲ می‌بینیم.

جدول ۲. انواع کالاهای وارداتی و مبداهای آن‌ها در سالهای ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۸

مبلغ (میلیون دلار)	مبداهای واردات				نوع کالا
	چین	روسیه	آلمان	ایتالیا	
۵,۱۳۲	۴,۳۰۷	۲,۳۸۱	۲,۲۵۰	آمریکا	انواع ماشین‌های صنعتی (گرمايشی، سرمايشی و...)
۵,۱۶۴	۴,۲۰۴	۱,۴۴۴	۱,۰۲۵	آمریکا	ماشین آلات و قطعات الکترونیکی
۱۱,۵۲۴	۳,۷۷۳	۲,۰۷۰	۱,۱۲۶	ژاپن	مشتقات آهن: لوله، ریل و...
۷,۶۰۶	۲,۹۵۹	۲,۶۲۵	۱,۵۵۱	آلمان	انواع وسیله نقلیه و قطعات آن‌ها (موتور، تریلر، تراکتور...)
۱۸,۵۹۱	۲۳۳	۲۲۸	۲۲۲	چین	محصولات و مشتقات نفتی

Source: UN Comtrade, 2020.

۱. داده‌های موجود در این جدول از وبسایت پایگاه داده‌های تجاری سازمان ملل متحد (UN Comtrade) گردآوری شده و ما در قالب جدول ارائه کرده‌ایم.

همان‌طور که ارقام جدول نشان می‌دهد، قزاقستان در روابط تجاری و اقتصادی خود از سیاستی پیروی می‌کند که بتواند با ایجاد توازن در میان شریک‌های خویش، از ظرفیت‌های اقتصادی موجود بالاترین بهره‌برداری را بکند. اگر از روسیه بیشترین واردات را انجام می‌دهد، به اتحادیه اروپا بیشترین صادرات را دارد که آن هم بیشتر از مسیر و خاک روسیه انجام می‌شود. در همان حال با کمک چین زیرساخت‌های عمرانی خود را تجهیز می‌کند و می‌کوشد یکی از طرح‌های توسعه‌اش معروف به نورلی ژول^۱ یا راه روشن را هم راستا با طرح احیای جاده ابریشم چین تنظیم کند (Bitabarova, 2018: 4). این یعنی به کار گرفتن سیاستی موازنه‌ساز در حفظ متعادل روابط و روابط با همه کشورهای حاضر در منطقه و بهره‌برداری از منافع این ارتباط متوازن برای توسعه داخلی و خارجی.

توسعه سیاسی

جمهوری قزاقستان از نظر سیاسی با سیستم ریاست‌جمهوری اداره می‌شود. رئیس‌جمهور، بالاترین مقام سیاسی است و جهت‌گیری اصلی کشور در امور داخلی و خارجی را تعیین می‌کند. پارلمان کشور شامل دو مجلس سنا و مجلس عوام است که وظیفه قانون‌گذاری دارند. در حال حاضر در مجلس عوام سه حزب وجود دارد: حزب نور اتان^۲ (دموکراتیک خلق)، حزب آکزول (دموکراتیک قزاقستان) و حزب مردم کمونیست قزاقستان (Government of Kazakhstan, 2019 (b)). نظام سیاسی قزاقستان از زمان رسیدن به استقلال، در تأثیر مدیریت نورسلطان نظربایف قرار گرفت که از مقام‌های ارشد شوروی بود. او در سال ۱۹۹۱ به‌عنوان اولین رئیس‌جمهور این کشور انتخاب شد و پس از آن برای چهار دوره متوالی دیگر نیز انتخاب شد. نظربایف در سال ۲۰۱۹ از قدرت کناره‌گیری کرد، ولی همچنان از قدرت سیاسی چشمگیری برخوردار است. او رئیس شورای امنیت قزاقستان و رهبر حزب نور اتان، قدرتمندترین حزب قزاقستان است (Blackwood, 2019). پس از کناره‌گیری او، قاسم توکایف با برگزاری انتخاباتی با شرکت رقیب‌هایی انگشت‌شمار با ۷۰٫۷۶ درصد آرا پیروز شد (The Astana Times, 2019).

به نظربایف لقب پدر ملت را داده‌اند، زیرا نخستین رئیس‌جمهور این کشور بود و ۳۰ سال نیز در این مسئولیت باقی ماند. همین مسئله مصونیت‌های قانونی خاصی مانند بازجویی نکردن

1. Nurlly Zhul

2. Nur Otan

برای وی به ارمغان آورده است. خانواده نظربایف، بخش‌های مهمی از اقتصاد را نیز در کنترل خود دارند. حزب نور اوتان بر هر دو مجلس جمهوری قزاقستان مسلط شده است. اگرچه در سال ۲۰۱۷ اصلاحات قانون اساسی منجر به واگذاری برخی اختیارات دولت به مجلس شد. ولی آن‌گونه که ناظران روایت می‌کنند، مجلس در نظارت مؤثر بر ریاست‌جمهوری خوب عمل نمی‌کند. به استناد سازمان امنیت و همکاری اروپا، انتخابات در قزاقستان به‌طور مداوم در برآوردن استانداردهای بین‌المللی مانند بی‌طرفی، اجماع و شفافیت ناکام مانده است (Blackwood, 2019). در حوزه سیاست خارجی و استفاده از ظرفیت‌های بین‌المللی، یکی از مهم‌ترین اصول، به‌کارگرفتن سیاست خارجی چندمحوری و موازنه‌ساز است که نشان از اراده دولت در تحقق الگوی توسعه برون‌زا و غربی دارد. نظربایف در سخنرانی در مورد راهبرد توسعه «قزاقستان-۲۰۵۰»، می‌گوید که قزاقستان از زمان استقلال، سیاست خارجی چندمحوری و موازنه‌ساز را دنبال کرده است و موارد کمی وجود دارند که نشان دهند قزاقستان از این سیاست خود صرف نظر می‌کند. او سیاست خارجی قزاقستان را این‌گونه توصیف می‌کند: «سیاست خارجی متوازن ما به این معنی است که در حال توسعه روابط دوستانه و پیش‌بینی‌پذیر با همه کشورهای بوده و نقش مهمی در دستور کار سیاست جهانی که ارائه‌کننده منافع همه مردم قزاقستان است، ایفا می‌کنیم» (Government of Kazakhstan, 2012). شایان توجه اینکه با تغییر پایتخت از آلماتی به آستانه (امروزه نورسلطان) دولت قزاقستان موفق شد تا سیاستی فراگیر را اجرا کند تا همه گروه‌های قومی موجود در کشور را با هویتی واحد متحد کند و وفاداری اقوام مختلف به قزاقستان را افزایش دهد (Arslan, 2014: 108).

توسعه انسانی

شاخص توسعه انسانی متشکل از سه عامل بهداشت، آموزش و استاندارد زندگی است. در سال ۱۹۹۰ شاخص توسعه انسانی قزاقستان ۰/۶۹۰ بوده است، ولی از سال ۲۰۰۵ به بعد روندی صعودی داشته به طوری که در سال ۲۰۱۸، با رشد ۱۸،۵ درصدی به رقم ۰/۸۱۷ رسیده است. این رقم قزاقستان را در شمار کشورهای با شاخص توسعه انسانی بسیار بالا قرار داده و جایگاه پنجاهم از میان ۱۸۹ کشور را نصیب قزاقستان کرده است. جدول ۳ رشد قزاقستان در هر یک از حوزه‌های شاخص توسعه انسانی را به صورت خلاصه نشان می‌دهد.

جدول ۳. روند شاخص توسعه انسانی قزاقستان در سالهای ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۸

سال	مقدار شاخص توسعه انسانی	سرنانه درآمد ناخالص ملی (PPP دلار آمریکا)	میانگین طول دوره تحصیل بزرگسالان	سالهای مورد انتظار برای تحصیل کودکان	امید به زندگی در بدو تولد
۱۹۹۰	۰/۶۹۰	۱۳,۷۰۳	۸/۱	۱۲/۴	۶۶/۸
۱۹۹۵	۰/۶۶۴	۸,۷۴۰	۹/۳	۱۲/۰	۶۳/۹
۲۰۰۰	۰/۶۸۵	۹,۹۱۰	۱۰/۵	۱۲/۳	۶۳/۵
۲۰۰۵	۰/۷۴۷	۱۵,۴۱۷	۱۱/۷	۱۴/۳	۶۵/۲
۲۰۱۰	۰/۷۶۴	۱۷,۹۲۸	۱۱/۴	۱۴/۴	۶۷/۴
۲۰۱۵	۰/۸۰۶	۲۳,۱۷۵	۱۱/۷	۱۵/۰	۷۱/۳
۲۰۱۶	۰/۸۰۸	۲۲,۰۶۲	۱۱/۷	۱۵/۰	۷۲/۱
۲۰۱۷	۰/۸۱۳	۲۲,۰۲۵	۱۱/۸	۱۵/۱	۷۲/۷
۲۰۱۸	۰/۸۱۷	۲۲,۱۶۸	۱۱/۸	۱۵/۳	۷۳/۲

Source: United Nations Development Program, 2020 (a).

الف) شاخص توسعه جنسیتی^۲

این شاخص، نابرابری در دستیابی به سه بعد اساسی از توسعه انسانی را می‌سنجد: بهداشت و سلامتی (بر اساس امید به زندگی در زمان تولد در مردان و زنان ارزیابی می‌شود)، آموزش (بر اساس سال‌هایی که صرف تحصیل کودکان در سن ورود به مدرسه و میانگین سال‌های تحصیل بزرگسالان ۲۵ سال به بالا ارزیابی می‌شود-چه مذکر چه مؤنث)، کنترل بر روی منابع مالی و اقتصادی (بر اساس سرنانه تخمینی درآمد ملی ناخالص زنان و مردان محاسبه می‌شود). در سال ۲۰۱۸ مقدار شاخص توسعه انسانی زنان در قزاقستان ۰/۸۱۴ و همین شاخص برای مردان ۰/۸۱۵ بود. جدول ۴ خلاصه‌ای از ابعاد شاخص توسعه جنسیتی قزاقستان را در سال‌های ۲۰۱۰ و ۲۰۱۸ نشان می‌دهد.

1. Purchasing Power Parity
2. Gender Development Index

جدول ۴. شاخص توسعه جنسیتی قزاقستان و متغیرهای آن^۱ طی سال‌های ۲۰۱۸-۲۰۱۰

نسبت زنان به مردان	مقدار شاخص توسعه انسانی	سرانه درآمد ناخالص ملی		میانگین سال-های تحصیل بزرگسالان		سال‌های مورد انتظار برای تحصیل کودکان		امید به زندگی در بدو تولد	قزاقستان
		مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن		
۱/۰۰۹	۰/۷۵۹	۲۲,۷۳۰	۱۳,۷۲۹	۱۱/۵	۱۱/۳	۱۴/۱	۱۴/۷	۶۲/۲	۲۰۱۰
۰/۹۹۹	۰/۸۱۵	۲۸,۱۹۷	۱۶,۴۹۲	۱۱/۷	۱۱/۹	۱۴/۹	۱۵/۶	۶۸/۸	۲۰۱۸

Source: United Nations Development Program, 2020 (a), 2020 (b).

همچنین با توجه به شاخص‌های دیگری که در گزارش توسعه انسانی برنامه توسعه سازمان ملل متحد^۲ (United Nations Development Program, 2020 (b)) آمده است، برخی از آن‌ها که می‌توانند در حوزه توسعه انسانی مورد توجه قرار بگیرند به این شرح هستند (ارقام به درصد هستند):

- نرخ بیکاری به نسبت کل نیروی کار، در سال ۲۰۱۰ برابر با ۵/۸ و در سال ۲۰۱۸ برابر با ۴/۹ بوده است.
- میزان اشتغال در حوزه کشاورزی در سال ۲۰۱۰، ۲۸/۳ و در سال ۲۰۱۸، ۱۵ بوده است و در حوزه خدمات در سال ۲۰۱۰، ۵۳ درصد و در سال ۲۰۱۸، ۶۳/۷ درصد بوده است.
- میزان جمعیتی که از منابع پیشرفته آب شرب استفاده می‌کنند در سال ۲۰۱۰، ۸۹/۶ و در سال ۲۰۱۵، ۹۱/۱ است.
- درصد افرادی که در مناطق روستایی به برق دسترسی دارند در سال ۲۰۱۰، ۹۹ درصد و در سال ۲۰۱۷ به ۱۰۰ درصد رسیده است.

۱. برای تهیه جدول ۴ از داده‌های موجود در آخرین گزارش سازمان ملل متحد در مورد وضعیت شاخص‌های توسعه انسانی قزاقستان و نیز داده‌های موجود در سایت برنامه توسعه سازمان ملل متحد- گزارش توسعه انسانی- استفاده کرده‌ایم.

۲. از آنجایی که دسترسی به داده‌های دقیق و معتبر از راه منابع دیگری میسر نبود، همه داده‌های گفته‌شده در این بند به استناد داده‌های وبسایت گزارش توسعه انسانی برنامه توسعه سازمان ملل متحد گردآوری شده‌اند. در برخی شاخص‌ها، آخرین داده موجود، مربوط به قبل از سال ۲۰۱۸ است.

در مجموع همان‌گونه که آمارها نشان می‌دهند، در طول حدود یک دهه گذشته قزاقستان توانسته است در بیشتر شاخص‌های توسعه انسانی و شاخص‌های مهمی در حوزه رفاه اجتماعی، بهداشت و سلامت و آموزش و اشتغال، پیشرفت مناسبی داشته باشد. به‌ویژه در مقایسه با دیگر همسایگان خود در منطقه آسیای مرکزی. در واقع رشد شاخص‌های مطرح‌شده در بالا، نشانه دیگری در پیاده‌سازی درست سیاست متوازن در امور داخلی این کشور است. اتحادیه اروپا در کنار روسیه، چین و آمریکا، مهم‌ترین روابط خارجی جمهوری قزاقستان را تشکیل می‌دهند و علاوه بر مسائل اقتصادی، روابط قزاقستان با این کشورها ابعاد گسترده‌تری همچون همکاری در حوزه‌های سیاسی، نظامی، فرهنگی و آموزشی دارند، برای درک بهتر ابعاد و عمق روابط و همکاری قزاقستان با این کشورها و تأثیر آن بر شکل‌گیری الگوی توسعه آن، در ادامه مهم‌ترین نکته‌های روابط قزاقستان با کشورهای یادشده را بررسی می‌کنیم.

روابط قزاقستان با مهم‌ترین شریک‌های خویش

الف) اتحادیه اروپا

روابط اتحادیه اروپا و قزاقستان از زمان استقلال این کشور برقرار شد و تا امروز آن‌ها در گسترش ارتباطشان کوشیده‌اند (Bossuyt, 2019: 5). در آغاز، روابط بیشتر متمرکز بر همکاری‌های تجاری و سرمایه‌گذاری بود، اما از سال ۲۰۰۲ موضوع‌های مهم مختلفی همچون انرژی، حمل‌ونقل و گفت‌وگوهای سیاسی در دستور کار دو طرف قرار گرفت. اتحادیه اروپا دستیابی به ثبات را در روش‌های جامع و توسعه پایدار می‌بیند. همچنین معتقد است که توسعه تنها با همراهی یک دولت متخصص و کارآمد، ماندگار خواهد بود (Bossuyt, 2019: 3). اتحادیه اروپا اولین شریک تجاری و بزرگ‌ترین بازار برای صادرات قزاقستان است. اکنون حدود ۷۰ درصد صادرات نفت و گاز قزاقستان به اتحادیه اروپا است. همچنین قزاقستان ذخایر بسیار بزرگی از اورانیوم دارد و یگانه تأمین‌کننده صنعت انرژی هسته‌ای اتحادیه اروپا است (European External Action Service, 2016).

از سویی کمک‌های اتحادیه اروپا براساس ارزش‌های مشترک آن، یعنی احترام به حقوق بشر، دموکراسی، حکمرانی خوب، برابری جنسیتی و حاکمیت قانون انجام می‌شود (Council of the EU, 2005). ارزش‌های یادشده مرتب به‌عنوان پیش‌شرطی برای روابط دوجانبه از سوی اتحادیه اروپا مطرح می‌شود، زیرا اتحادیه معتقد است که شریک‌های قابل اطمینان، کشورهایی

هستند که به حاکمیت قانون احترام می‌گذارند و همین پافشاری اروپا از میزان تأثیرگذاری کمک‌های این اتحادیه در مقابل دیگر بازیگران کاسته است. البته در مجموع حمایت‌های اتحادیه اروپا در قزاقستان به نسبت موفق بوده است، اما قزاقستان کوشیده است تا از راه‌های دیگری ارزش‌های اروپایی را پیاده‌سازی کند. در سال ۲۰۱۵ نظربایف طرحی به نام «پنج اصلاح بنیادی»^۱ را آغاز کرد که در راستای هدف‌هایی از جمله دولت مدرن، حاکمیت قانون، رشد اقتصادی، ملتی با آینده مشترک و دولت شفاف و پاسخ‌گو بود. شیوه پیاده‌سازی این اصلاحات به «صد گام محکم»^۲ معروف شد (Oralov and Others, 2017: 3-4). در واقع این طرح می‌کوشید تا ارزش‌هایی چون احترام به حقوق بشر، دموکراسی، حکمرانی خوب و حاکمیت قانون را که تا پیش از این قزاقستان از آن‌ها دوری می‌جست، تقویت کند (Oralov and Others, 2017: 10-11). مجموع این موارد نشان‌دهنده اراده قزاقستان برای تغییر الگوی پیشین توسعه و ایجاد برنامه‌هایی بر اساس الگوی غربی است.

ب) روسیه

پس از فروپاشی اتحاد شوروی، روسیه که همواره کشورهای جداشده از اتحاد شوروی را جزو منطقه نفوذ و خارج نزدیک خود می‌دید، روابط راهبردی با همه آن‌ها به‌ویژه قزاقستان برقرار کرد. با اینکه سلطه اقتصادی روسیه در یک دهه اخیر را چین به چالش کشیده است، با این حال روسیه یکی از بزرگ‌ترین شریک‌های تجاری این کشور است (Gussarova and Andžāns, 2018). روسیه سالانه بیش از ۱ میلیارد دلار در اقتصاد قزاقستان سرمایه‌گذاری می‌کند. تراز مالی میان دو کشور در سال ۲۰۱۸ با حدود ۲ میلیارد رشد به ۱۸ میلیارد دلار رسید. همچنین پیش‌بینی می‌شود که این رقم در پایان سال ۲۰۲۰ به حدود ۲۴ میلیارد دلار برسد (Azer News, 2018).

اقتصاد قزاقستان به شدت وابسته به صادرات نفت است و حدود ۸۰ درصد از این صادرات به اروپا می‌رود و مسیر اصلی حمل‌ونقل آن، از روسیه می‌گذرد. این در حالی است که با وجود تلاش‌های قزاقستان برای تنوع‌بخشی به مسیر صادرات نفت، مانند مسیر دریای خزر، قفقاز و ترکیه یا استفاده از خاک کشور چین، بازم بخش عمده صادرات انرژی این کشور از روسیه انجام می‌شود. از سویی روسیه اولین کشور مبدأ واردات قزاقستان و چهارمین مقصد صادراتی این کشور محسوب می‌شود. در حال حاضر اتحادیه اقتصادی اوراسیا بیشتر روابط

-
1. Five institutional reforms
  2. 100 concrete steps

اقتصادی این دو کشور را تعیین می‌کند. از سوی دیگر، روابط دو کشور در زمینه نظامی و امنیتی نیز بسیار قوی است. این کشور یکی از اعضای مهم سازمان پیمان امنیت دسته جمعی است که با رهبری روسیه اداره می‌شود. همچنین افسران و سربازان قزاقستانی را بیشتر نیروهای روسی آموزش می‌دهند. بعد از حدود سی سال استقلال، تجهیزات نظامی قزاقستان به تقریب همه ریشه در دوران اتحاد شوروی و روسیه دارند و این کشور تا حد زیادی برای تعمیر تجهیزات قدیمی و تدارک تجهیزات جدید به روسیه وابسته است. با توجه به آنچه گفتیم روابط اقتصادی و نظامی دو کشور به سوی عمیق‌تر شدن پیش می‌رود. این موضوع به نوعی هم توسط قزاقستان و هم توسط نظام بین‌الملل اتفاق می‌افتد، زیرا موقعیت قزاقستان در نظام بین‌الملل، از روسیه یک شریک نظامی مجذوب‌کننده می‌سازد. همچنین در کنار روابط اقتصادی، روابط نظامی نیز از سوی هر دو کشور تقویت می‌شود (Laruelle and Others, 2019: 5-9). در مجموع روابط قزاقستان با روسیه به دلیل‌های مختلفی که مهم‌ترین آن‌ها را گفتیم؛ همواره قوی باقی خواهد ماند. هرچند این موضوع مانعی برای توسعه روابط قزاقستان با دیگر کشورها نخواهد بود. همچنان که پیشتر اشاره کردیم، قزاقستان در حال پیاده‌سازی بسیاری از ارزش‌های اروپایی نیز هست و همه این اقدام‌ها در راستای به‌کارگرفتن سیاست چندمحوری و موازنه‌ساز است.

پ) چین

روابط چین با قزاقستان براساس منافع و معیارهای مشترکی همچون آیین برد-برد بنا شده است. آیینی که هدفش ساختن پایه‌هایی محکم برای روابطی با ثبات و بلندمدت است (Qian, 2012: 124). برخلاف بازیگران دیگر، مانند اتحادیه اروپا، چین توسعه را با رشد اقتصادی که با ارتقای زیرساخت‌ها شروع می‌شود، برابر می‌داند. همچنین به قانون دخالت‌نکردن در امور حاکمیتی متعهد است (Bossuyt, 2019). چین منافع بسیاری در گسترش مشارکت چندجانبه در موضوع‌هایی همچون انرژی، تجارت و مسیرهای حمل‌ونقل دنبال می‌کند. از جمله طرح‌هایی که در راستای این هدف قرار دارند، طرح «ابتکار یک کمربند و یک راه» است که نیازمند طرح‌های بسیاری در حوزه زیرساخت است و از آنجایی که قزاقستان نیز در مسیر این طرح حمل‌ونقلی قرار می‌گیرد، سبب شده است تا چین سرمایه‌گذاری فراوانی در این کشور انجام دهد. به طوری که رئیس‌جمهور چین در سخنرانی در قزاقستان، برای اولین بار از طرح «ابتکار کمربند و راه» رو نمایی کرد. یکی از راه‌کارهای مهم چین در این طرح، خط لوله

نفت قزاقستان و چین است که نخستین مسیر واردات نفت چین از آسیای مرکزی است که سالانه ۱۴ میلیون تن نفت را انتقال می‌دهد (Energy Global, 2012).

چین و قزاقستان بیش از ۲۳۰ قرارداد و توافق گوناگون دارند، اما آمارها از کاهش سوددهی تجارت میان دو طرف حکایت دارد. براساس اداره آمار قزاقستان بازدهی تجاری از ۱۹,۷ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۱ به ۱۰,۵ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۷ رسیده است (Gussarova and Andžāns, 2018) در واقع اقدام‌های چین در عمل تأثیرهای خوبی دارد، اما این تأثیرها بالقوه مثبت نیستند. برای نمونه در حوزه اقتصاد، کمک‌های چین به ندرت منجر به رقابت‌پذیری و ظرفیت‌سازی می‌شود و در پی آن کمکی به استقلال اقتصادی نمی‌کند. بلکه وابستگی شرکت‌ها به چین را افزایش می‌دهد. در پیاده‌سازی طرح‌ها، شرکت‌های چینی بیشتر کارگران چینی را به خدمت می‌گیرند. در نتیجه اشتغال‌زایی در محلی که سرمایه‌گذاری انجام گرفته، کم‌رنگ خواهد بود و هیچ انتقال تکنولوژی نیز انجام نخواهد گرفت (Bossuyt, 2019). بنابراین گسترش روابط با چین با اینکه منافع اقتصادی چشمگیری به‌ویژه در بخش ارتقای زیرساخت‌های کشور دارد، چالش‌هایی نیز دارد که حکومت قزاقستان آن‌ها را نیز در سیاست موازنه‌ساز خود در نظر می‌گیرد.

ت) ایالات متحد آمریکا

از ابتدای استقلال قزاقستان تاکنون دو کشور، روابط دوجانبه محکمی را گسترش داده‌اند. همکاری این دو در حوزه امنیتی و منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای یکی از بخش‌های مهم روابط میان دو کشور است. قزاقستان با کمک ایالات متحد در سال ۱۹۹۳ سایت آزمایش هسته‌ای سیمی پالاتینسک^۱ را بست و از داشتن تسلیحات هسته‌ای منصرف شد. در بخش روابط تجاری و اقتصادی نیز قزاقستان هفتادونهمین شریک تجاری بزرگ آمریکا با مجموع ۲,۱ میلیارد دلار تجارت دو طرف در سال ۲۰۱۸ است. همچنین دو کشور در سال ۲۰۰۱ مشارکت در بخش انرژی را راه‌اندازی کردند. پس از یازده سپتامبر و ورود آمریکا به افغانستان، قزاقستان شریک مهمی برای آمریکا در مبارزه با تروریسم بود (United States Department of State, 2019). البته علاقه قزاقستان به همکاری با روسیه در برخی حوزه‌ها همچون پیوستن به اتحادیه اقتصادی اوراسیا یا پیمان امنیت دسته جمعی که به رهبری روسیه اداره می‌شوند هشدار بزرگی برای آمریکا بوده تا نسبت به برنامه‌های روسیه برای احیای دوباره حاکمیت شوروی احساس خطر

1. Semipalatinsk

کند. اما از آنجا که قزاقستان همواره به سیاست خارجی چندمحوری و موازنه‌ساز خود تأکید کرده است، کوشیده تا در کنار تحکیم روابطش با روسیه، روابطش با آمریکا را نیز گسترش دهد. برای نمونه، بیشتر سرمایه‌گذاری آمریکا در بخش هیروکربن قزاقستان بوده است که به رقمی حدود ۲۷،۲۸ میلیارد دلار تا پایان سال ۲۰۱۸ می‌رسد (Gussarova and Andžāns, 2018). در سال ۲۰۱۸ مجموع کمک‌های آمریکا به قزاقستان متمرکز بر مبارزه با تهدیدهای فراملی مانند قاچاق انسان، مواد مخدر، تروریسم و تسلیحات کشتار جمعی، بهبود فعالیت سیستم قضایی و غیره بوده است (United States Department of State, 2019).

در بررسی روابط جمهوری قزاقستان با مهم‌ترین شریک‌هایش می‌بینیم که این کشور در پیاده‌سازی و به‌کارگیری سیاست موازنه‌ساز در حوزه سیاست خارجی، به‌خوبی توانسته ارتباطش را با همه کشورهای مطرح در منطقه حفظ کند. در حالی که با روسیه روابط مستحکم نظامی - اقتصادی دارد، با چین در حوزه فعال‌سازی زیرساخت‌های ارتباطی و عمرانی همکاری ویژه‌ای دارد و هم‌زمان با اروپا در حوزه‌های سیاسی و اقتصادی روابطی جدی برقرار کرده است و از منافع همکاری با ایالات متحده نیز غافل نمانده است. به‌گونه‌ای این روابط متضاد را مدیریت کرده که نه تنها سبب هیچ چالش و برخوردی در سطح ملی و منطقه‌ای نشده است بلکه این کشور را به موفق‌ترین کشور منطقه آسیای مرکزی در به‌کارگرفتن و پیاده‌سازی سیاست موازنه‌ساز و چندمحوری تبدیل کرده است. در ادامه، وضعیت توسعه پایدار و میزان موفقیت این کشور در تحقق هدف‌های این سند را بررسی می‌کنیم.

توسعه پایدار

در این نوشتار می‌کوشیم به الگوی توسعه قزاقستان در معنای امروزی‌اش بپردازیم، از این‌رو، در این بخش اقدام‌هایی را بررسی می‌کنیم که منجر به تحقق هدف‌های توسعه پایدار در این کشور می‌شود. بر اساس گزارش‌هایی که دولت ارائه کرده است و در دسترس ما بوده است، در سال ۲۰۱۶ قزاقستان با چالش‌هایی در مناطق مختلف در راستای تحقق هدف‌های توسعه پایدار روبه‌رو بوده است. شش چالش عمده آن این‌ها هستند: سطح بالای نابرابری در میان مناطق مختلف کشور، توسعه نامتوازن زیرساخت‌ها و طرح‌های عمرانی، سطح نامتوازن رشد، تولید و اشتغال، دسترسی نابرابر به بهداشت و مراکز درمانی، دسترسی نامتوازن به دوره‌های آموزشی و نابرابری جنسیتی (United Nations, 2016: 8)، اما در گزارش سال ۲۰۱۸ شاهد پیشرفت‌های درخور توجهی هستیم. بر اساس این گزارش، قزاقستان به‌عنوان کشوری غنی از

منابع طبیعی در حال سرمایه‌گذاری در آینده‌ای پایدار است که شامل سرمایه‌گذاری ساختاری در اقتصاد، زیرساخت‌های اجتماعی و توسعه نهادی است. دسترسی فراگیر به آموزش رایگان، مراقبت‌های بهداشتی و حمایت اجتماعی برای گروه‌های آسیب‌پذیر جمعیت تضمین شده است و کارهای منظمی در زمینه برابری جنسیتی در حال انجام است.

با وجود پیشرفت‌های به دست آمده، همچنان برخی مشکل‌ها و چالش‌ها وجود دارند مانند اطمینان از پایداری توسعه اقتصادی، تحول‌های نهادی، حفاظت از تنوع زیستی و سازگاری با تغییرهای اقلیمی. موضوع‌هایی همچون نداشتن اختلاف منطقه‌ای در توسعه اقتصادی و درآمد مردم، چگونگی آموزش و مراقبت‌های بهداشتی موضوع‌های مهم و مورد توجه است. قزاقستان این وظایف را بنابر با اصول توسعه پایدار اجرا می‌کند. قزاقستان تجربه مشارکت عمومی در پرداختن به موضوع‌های توسعه پایدار را دارد. یکی از موارد قابل توجه بسته‌شدن سایت آزمایش هسته‌ای در سمی پالاتینسک است. این ابتکار عمل در سیاست‌های دولت ادامه یافته و از اعتباری جهانی برخوردار شده است. مشارکت میان دولت و حوزه تجارت در حال توسعه است. بنیان کارآفرینی اجتماعی در حال ساخته شدن است. در این زمینه، از مشارکت اقشار آسیب‌پذیر در زندگی عمومی اطمینان پیدا می‌کنیم. علاوه بر این‌ها، شورای هماهنگی توسعه پایدار زیر نظر دولت و پنج کارگروه بین اداری که شامل نمایندگانی از بخش‌های دولتی، غیردولتی و نهادهای بین‌المللی است، مسئولیت هماهنگی و پیاده‌سازی هدف‌های توسعه پایدار را دارد (United Nations, 2019).

از سویی در بخش محیط زیست قزاقستان با مشکل‌هایی از جمله خشک‌شدن دریاچه آرال و پیامدهای آن روبه‌رو است. این فاجعه محیط زیستی که از پیامدهای سیاست‌های غلط اتحاد شوروی است منجر به بروز مشکلاتی همچون تغییر اقلیم منطقه، طوفان نمک و از میان‌رفتن اقتصاد محلی (ماهگیری و نقل و انتقال) شده است. قزاقستان به‌عنوان یکی از کشورهای درگیر در این فاجعه محیط زیستی اقدام‌هایی انجام داده و می‌کوشد با همکاری بانک جهانی از طرح احیای این دریاچه حمایت مالی و اجرایی کند (Micklin, 2016: 5-6). بخش کشاورزی یکی از ستون‌های اصلی توسعه اقتصادی و زیست‌محیطی قزاقستان است. این کشور یکی از مهم‌ترین صادرکنندگان گندم است. بیشترین تولید گندم در شمال قزاقستان انجام می‌شود، جایی که پویش آبادی سرزمین‌های بکر در دهه ۱۹۵۰ به سرعت گسترش یافت (Pomfert, 2016: 106). آمار اشتغال در بخش کشاورزی در دو دهه گذشته سه برابر شده است، اما در مقایسه با اقتصادهای نوظهور همچنان پایین است. به دلیل تقاضای زیاد برای محصولات غذایی وارداتی،

واردات در حوزه کشاورزی بالاست و به دلیل هزینه بالای حمل و نقل و پراکندگی مکانی زمین های زراعی، میزان تولیدات کشاورزی پاسخ گوی نیازهای داخلی نیست. البته قزاقستان با همکاری سازمان همکاری و توسعه اقتصادی می کوشد تا موانع رشد کشاورزی کشور را برطرف کند (OECD, 2019).

نتیجه

در این نوشتار به دنبال یافتن داده ها و شاخص هایی برای فهمیدن الگوی توسعه در معنای نو و امروزی خود در سیاست گذاری قزاقستان بودیم. بنابراین این پرسش مهم مطرح شد که الگوی توسعه در قزاقستان در سال های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰ چگونه بوده است؟ در پاسخ به این پرسش این فرضیه مطرح شد که الگوی توسعه در قزاقستان در سال های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۸ بر مبنای الگوی توسعه برونزا بوده است که با به کارگیری دیپلماسی چندجانبه و موازنه ساز و استفاده از ظرفیت های بین المللی و تقویت روابط با اتحادیه اروپا و ایالات متحد از یک سو و حفظ روابط موجود با روسیه و همچنین گسترش روابط با چین از سوی دیگر، به دنبال انجام اقدام های اساسی در راستای تحقق توسعه است.

در این نوشتار از چارچوب مفهومی استفاده کردیم و کوشیدیم تا مفهوم توسعه در معنا و کاربرد امروزی در سیاست قزاقستان را بررسی کنیم. بنابراین داده هایی که در این نوشتار مطالعه کردیم حاکی از آن است که با در نظر داشتن موقعیت ژئوپلیتیکی قزاقستان و همسایگی با روسیه و چین و نیز تلاش برای گذار از سیستم اقتصادی کمونیستی، مقام های قزاقستان بر آن شدند تا با به کار گرفتن سیاست های جدید از همه توان و ظرفیت های بین المللی و روابط خارجی خود استفاده کنند و سیاست خارجی چندمحوری و موازنه ساز را مبنای روابط خود با کشورهای مختلف قرار دهند تا بتوانند توسعه مورد نظر خود که همانا توسعه برونزا است را محقق کنند. برای نمونه با اینکه قزاقستان در اتحادیه اقتصادی اوراسیا که اتحادیه ای روسیه محور است عضویت دارد، کوشید تا به عضویت سازمان تجارت جهانی نیز درآید. گسترش روابط با اتحادیه اروپا به ویژه در حوزه صادرات محصولات هیدروکربنی به اعضای این اتحادیه و نیز به کارگیری سیاست اروپایی سازی و پیاده سازی داوطلبانه ارزش هایی چون حکمرانی خوب و حاکمیت قانون که همواره جزئی از پیش شرط های اتحادیه اروپا برای روابط دوجانبه بوده، به موازات تحکیم روابط با روسیه به ویژه در حوزه نظامی و امنیتی و چنین همکاری با چین در اجرای طرح های زیرساختی برای تحقق طرح جاده ابریشم، در کنار

همکاری با ایالات متحد در امور امنیتی منطقه، همه به‌خوبی گواهی بر اراده جلدی قزاقستان برای به‌کارگیری سیاست خارجی چندمحوری و موازنه‌ساز و تحقق توسعه برون‌زا بوده است. در مورد بررسی میزان موفقیت قزاقستان در تحقق هدف‌های توسعه پایدار نیز آمار و داده‌های به‌دست آمده از گزارش‌های ملی یا گزارش‌های سازمان ملل، بیشتر گواه رشد و ارتقای وضعیت قزاقستان در شاخص‌های گوناگون توسعه است و نشان می‌دهد که سیاست توسعه متوازن به‌خوبی اجرایی شده است. از رشد شاخص‌های اقتصادی و افزایش سرانه تولید ناخالص ملی گرفته تا تغییرهای مثبت قابل توجه در شاخص‌های متعدد توسعه انسانی مانند شاخص امید به زندگی، سال‌های تحصیل کودکان و بزرگسالان، مرگ و میر نوزادان، دسترسی به آب و امکانات بهداشتی، میزان کرسی‌های مجلس در دست زنان و دیگر شاخص‌ها که به تفصیل بررسی کردیم، رشد درخور توجهی وجود داشته است. اما با وجود دستاوردهای چشمگیر در مسیر توسعه باید بگوییم که مشکلاتی مانند سطح نامتوازن رشد، تولید و اشتغال و موارد دیگری که پیشتر به آن‌ها اشاره کردیم در مسیر توسعه قزاقستان وجود دارد. بنابراین با بررسی و واکاوی داده‌های گردآوری شده و با کاربرست مفهوم توسعه، فرضیه این نوشتار تأیید می‌شود.

References

- Arslan, Mehmet (2014), "The Significance of Shifting Capital of Kazakhstan from Almaty to Astana: an Evaluation on the Basis of Geopolitical and Demographic Developments", *Procedia-Social and Behavioral Science*, Vol. 120, No. 1, pp. 98-109.
- Azar News (2018), "Trade Turnover between Kazakhstan, Russia may Reach \$18B", Available at: <https://azernews.az/region/138279.html>, (Accessed on: 15/10/2019).
- Bitabarova, Assel G. (2018), "Unpacking Sino-Central Asian Engagement along the New Silk Road: a Case Study of Kazakhstan", *Journal of Contemporary East Asia Studies*, Vol. 7, No. 2, pp. 149-173 (doi: 10.1080/24761028.2018.1553226).
- Blackwood, Maria A. (2019), "Congressional Research Service: Kazakhstan", Version 10, Available at: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF10251/10>, (Accessed on: 3/12/2019).
- Bossuyt, Fabienne (2019), "The EU's and China's Development Assistance towards Central Asia: Low Versus Contested Impact", *Eurasian Geography and Economics*, pp. 1-26 (doi: 10.1080/153872 16.2019.1581635), Available at: https://www.researchgate.net/publication/331362866_The_EU's_and_China's_development_assistance_towards_Central_Asia_low_versus_contested_impact, (Accessed on: 18/12/2019).
- Council of the EU (2005), "The European Consensus on Development", Joint Statement by the Council and the Representatives of the Governments of the Member States Meeting within the Council, Brussels: European Parliament, and the Commission,

- 2006/C 46/01, Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A42006X0224%2801%29>, (Accessed on: 23/9/2019).
- Energy Global** (2012), "Kazakhstan-China Oil Pipeline Could Start Operating at its Full Capacity by 2014", Available at: <http://www.energyglobal.com/news/pipelines/articles/Kazakhstan-to-China-oil-pipeline-could-tart-operating-at-its-full-capacity-by-2014.aspx>, (Accessed on: 1/1/2020).
- European External Action Service** (2016), "Kazakhstan and the EU", Available at: <https://eeas.europa.eu/delegations/Kazakhstan/1367/kazakhstan-and-eu/en>, (Accessed on: 25/10/2019).
- Government of Kazakhstan** (2012), "Address by the President of the Republic of Kazakhstan, Leader of the Nation, N. Nazarbayev "Strategy Kazakhstan-2050": New Political Course of the Established State", Available at: https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/address-by-the-president-of-the-republic-of-kazakhstan-leader-of-the-nation-nazarbayev-strategy-kazakhstan-2050-new-political-course-of-the-established-state, (Accessed on: 6/1/2020).
- Government of Kazakhstan** (2019) (a), "The Strategy for Development of the Republic of Kazakhstan", Available at: http://www.akorda.kz/en/official_documents/strategies_and_programs, (Accessed on: 20/9/2019).
- Government of Kazakhstan** (2019) (b), "The Republic of Kazakhstan", Available at: https://www.akorda.kz/en/republicof_kazakhstan/kazakhstan, (Accessed on: 8/12/2019).
- Gussarova, A. and M. Andžāns (2018), "Economic Relations and Trade Mapping Strategies of Russia, USA and China towards Central Asia", **Policy Paper**, No. 6, Available at: <https://duepublico.uni-duisburg-essen.de/servlets/DocumentServlet?id=47239>, (Accessed on: 25/7/2019).
- Haddad, Gholamreza (2013), **Development Studies and the Resources Factor**, Tehran: Rozaneh [in Persian].
- Laruelle, M., D. Royce and S. Beysembayev (2019), "Untangling the Puzzle of "Russia's Influence" in Kazakhstan", **Eurasian Geography and Economics**, Vol. 60, No. 2, pp. 211-243 (doi: 10.1080/15387216.2019.1645033).
- Latifi, Gholamreza (2009), "Views of Development", **Monthly Book of Social Science**, No. 20, pp. 74-85, Available at: <http://ensani.ir/fa/article/download/137041>, (Accessed on: 14/9/2020) [in Persian].
- Micklin, Philip (2016), "The Future of Aral Sea: Hope and Despair", **Environmental Earth Sciences**, Vol. 75, No. 9, pp. 844-859.
- Misra, R. P. (1985), "Regional Planning: Concepts, Techniques, Policies and Case Studies", **Jahad-e Keshavarzi**, No. 76, pp. 12-15 [in Persian].
- Myrdal, G. (1974), "What is Development?", **Journal of Economic Issues**, Vol. 8, No. 4, pp. 729-736.
- OECD** (2017), "Reforming Kazakhstan: Progress, Challenges and Opportunities", Available at: <https://www.oecd.org/eurasia/countries/OECD-Eurasia-Reforming-Kazakhstan-EN.pdf>, (Accessed on: 26/5/2019).

- OECD (2019), "Monitoring the Development of Agricultural Co-operatives in Kazakhstan", Available at: <http://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/central-asia/Kazakhstan-Monitoring-Agricultural-Co-operatives-2019-EN.pdf>, (Accessed on: 20/6/2020).
- Oralov, A., A. Ospanova, P. Kilybayeva and I. Yesdauletov (2017), "A New Stage of Relations between the European Union and Kazakhstan: Europeanization Process", *Astra Salvensis*, Vol. 5, No. 10, pp. 77-90.
- Pomfert, Richard (2016), "Modernization Agriculture in Central Asia", *Global Journal of Emerging Market Economies*, Vol. 8, No. 2, pp. 125-104.
- Qian, Cheng (Jason) (2012), "Challenges for China's Harmonious Diplomacy", in: *China's Soft Power and International Relations*, Edited by Hongyi Lai and Yiyi Lu, London and New York: Routledge. pp. 121-137.
- Shirzadi, Reza (2012), *Modernization, Development, Globalization (Concepts, Schools, Theories)*, Tehran: Aagah [in Persian].
- Strategy-2050 (2012), Available at: <https://strategy2050.kz/en/page/multilanguage/>, (Accessed on: 12/11/2019).
- The Astana Times (2019), "Kassym-Jomart Tokayev Elected Kazakhstan's President with 70.96 Percent of the Vote", Jun. 11, Available at: <https://astanatimes.com/2019/06/kassym-jomart-tokayev-elected-kazakhstans-president-with-70-96-percent-of-the-vote>, (Accessed on: 11/12/2019).
- Todaro, Michael (2000), *Economic Development in the Third World*, Translated by Gholam Ali Farjadi, Vol. 1, Tehran: Planning and Budget Organization [in Persian].
- UN Comtrade (2020), Available at: <https://comtrade.un.org/labs/data-explorer/#>, (Accessed on: 17/10/2019).
- United Nations (1990), "Human Development Report", Available at: <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1990>, (Accessed on: 13/10/2019).
- United Nations (2016), "Sustainable Development Goals and Capability Based Development in Regions of Kazakhstan", Available at: http://hdr.undp.org/sites/default/files/nhdr_2016.pdf, (Accessed on: 10/11/2019).
- United Nations (2019), "Kazakhstan Voluntary National Review 2019", Available at: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/kazakhstan>, (Accessed on: 25/10/2020).
- United Nations Development Program (2020) (a), "Human Development Indices and Indicators: 2019 Statistical Update", Available at: http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/KAZ.pdf, (Accessed on: 19/3/2020).
- United Nations Development Program (2020) (b), "Human Development Report", Available at: <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/KAZ>, (Accessed on: 5/3/2020).
- United States Department of State (2019), "U.S. Relations with Kazakhstan", Available at: <https://www.state.gov/u-s-relations-with-kazakhstan/>, (Accessed on: 26/10/2019).